

**MARTINA POWER, *Hory a moře mezi „námi“.*
*Vnímání hranic a prostoru v německé
a britské cestopisné literatuře o Čechách
a Irsku v letech 1750–1850, Praha 2015,*
Karolinum, 394 s.,
ISBN 978-80-246-2260-6**

Studium cestopisné literatury bylo vždy implicitně spojeno s reflexí jinakosti. Jinakost tu vystupovala jako ontologicky daná suma rozdílů, která je současně zpravidla funkcí vzdálenosti. Těchto rozdílů si cestovatel na svých cestách buď všimne, neboť jsou pro něho z nějakého důvodu nápadné a viditelné, nebo je z důvodů opačných přehlédne. Spolu s posunem zájmu od pojetí prostoru jako geografické veličiny k pojetí prostoru jako veličiny sociální, jež je konfigurována v proudu sociálních interakcí, se posunulo též zkoumání jinakosti. Od otázky, jakých typů rozdílů si cestovatelé všímají, jež implikovala zmíněný ontologický status jinakosti, se pozornost přesunula k otázce, do jaké míry je to samo cestopisné psaní, které jinakost produkuje, a to kromě jiného také proto, že ji na základě kulturně prekonfigurovaných modelů myšlení a priori předpokládá a že ji z autoidentifikačních a jiných důvodů postuluje.

Tímto směrem se ve své knize *Hory a moře mezi námi* vydala také Martina Power. Po řadě studií věnovaných problematice hranic a jejich funkci v identitotvorných procesech rozpracovala téma v široce koncipované komparativní studii, v níž srovnává německé cestopisné texty o Čechách a britské cestopisné texty o Irsku z období od poloviny 18. do poloviny 19. století. Přinejmenším některé z rozdílů, které cestovatelé tematizovali v analyzovaných textech jako výsledek svých pozorování, interpretuje jako důsledek mentálních procesů vymezování, jež v cestovatelích aktivovalo již samo vědomí, že překročili hranici a vstoupili do cizího, a tedy jaksi automaticky také do jiného prostoru.

Hlavní inspirací byly autorce práce irského historika Glenna Hoopera analyzující britské cestopisy o Irsku a německého historika Bernharda Strucka analyzující německé cestopisy o Polsku a Francii. Programově komparativní perspektiva jí umožnila sledovat nejen singulární rozdíly, ale především systémové podobnosti, jež nespočívaly jen v podobnosti situace, ale i v jistém univerzálním modu cestopisného psaní a také v tom, jak autoři přijímali prvky osvícenství nebo romantismu a inscenovali je ve svých textech. Podobnost české a irské situace ve vztahu k německým zemím, resp. k Británii autorka podrobně rozbírá hned na začátku studie, kde svůj komparativní záměr zdůvodňuje. Dokládá, že jakkoli vzdálené se mohou zdát české

a irské poměry, není komparace libovolná ani nahodilá a že také obě skupiny cestopisů jsou ve srovnávací perspektivě až překvapivě kompatibilní. Na podobnost české a irské situace poukazovaly ostatně již četné texty z první poloviny 19. století, kdy se česko-irská paralela stala jedním z dílčích nástrojů politické argumentace. Power tak kromě jiného polemizuje s tezí o „výlučnosti britského pohledu na Irsko“ (s. 29), jež se prosadila v části bádání o britských cestopisech o Irsku.

Samo cestopisné psaní bylo, jak ukazuje Power, pro řadu autorů matricí, do které vkládali svá pozorování a představy. Implicitně je této matici přizpůsobovali, a s proměnami literárních praxí se tak měnila i sama povaha a smysl pozorování. Na rozdíl od osvícenského modelu učeného cestopisu, jež se vyznačoval jistým encyklopedickým nárokem, začínají nové texty v průběhu druhé poloviny 18. století nést stopy skepse vůči informativní hodnotě cestopisů a vykazují sílící beletristické komponenty. Změny, jež žánr poznamenaly v průběhu 18. a 19. století, dává autorka, bohatě obeznámená s literaturou o dějinách cestování (z autorů, o které se opírá, je třeba jmenovat alespoň klasika těchto studií Antoniho Mączaka), do dalších souvislostí, na prvním místě do souvislosti s technickou modernizací dopravy. Podrobně se věnuje infrastruktuře cestování, všímá si například míry komfortu, s níž byli cestovatelé konfrontováni a již ve svých textech hojně komentovali. Dokládá, že pohodlí (či spíše nepohodlí), jež cestující zažili při přejezdu ze Saska, výrazně ovlivňovalo vnímání Krušných hor a celé české kulturní krajiny.

Svou pozornost autorka věnuje také změnám, které nastaly v žánru cestopisu s proměnou sociální skladby cestovatelů. V průběhu 18. století se cestování stávalo stále více zálibou střední třídy, jež přivedla žánr k nápadné konjunktuře. Tato konjunktura sice zapříčinila na sklonku 18. století krizi statutu cestopisného žánru, avšak z hlediska soudobých historických věd, vytvořila bohatou pramennou bázi pro výzkum, který daleko překračuje tradiční analýzy úzkého souboru několika kanonických textů a nabízí možnost uchopit cestopis jako výrazný sociálně-historický fenomén. Právě tento kvantitativní nárůst textů vytváří ideální rámec pro komparativní studii, která neusiluje o detailní analýzu jednoho či několika málo textů, nýbrž hledá strukturální znaky cestopisného psaní jako takového a z nich vyvozuje závěry týkající se vztahu mezi cestopisným psaním, chápáním prostoru a vymežovacími mechanismy, jež jsou součástí (auto)identifikačních procesů.

Statistické údaje, které Power uvádí, aby ilustrovala tuto konjunkturu, budí sice jisté pochybnosti, stejně jako všechny podobné, obtížné a s výhradami prováděné kvantifikace,¹ přesto lze tušit, že nárůst produkce se neobešel bez důsled-

1 Na s. 66 s odvoláním na práce M. Northa a R. van Dülmena uvádí Martina Power, že cestopisná produkce v německých zemích čítala v roce 1800 více než 4 000 nově publikovaných titulů.

ků i v oblasti vnímání jinakosti a posilování stereotypů. Otázkou například je, do jaké míry mohla za této situace snaha získat pozornost čtenářů vést autory k pokusům cestopisnou naraci zajímavě a vtípně pointovat, a to právě i za cenu hyperbolizace kulturních rozdílů. Přinejmenším část autorů však kritizovaná nadprodukce nutila též k vážnější reflexi cestopisných praxí, do nichž začínají počátkem 19. století vstupovat stopy nového, romantického pojetí prostoru. Nástup romantismu, jak dále ukazuje Power, pozměnil inscenování prostoru, neznamenal však ústup inscenování jinakosti.

Hlavní pozornost věnuje autorka, jak zmíněno, instituci hranice. Ani to není volba náhodná či nelogická. Instituce hranice se v posledních desetiletích těší opakovaným vlnám badatelského zájmu, a to nejen v důsledku politických turbulencí, jež status hranic střídavě oslabují a zvýznamňují, nýbrž i proto, že hranice jako instituce, jež v sobě propojuje prostorové komponenty s komponentami sociálními a čistě kognitivními, umožňuje vidět otázky jinakosti v její rizomatické složitosti. V návaznosti na simmelovskou sociologii prostoru chápe autorka hranici především jako sociální instituci, která se do prostoru více méně pouze promítá: „Ačkoli se přítomnost kulturní hranice odráží ve fyzické podobě prostoru, její konstrukce je zároveň produktem mysli a vnímání jedince, cestovatele, který se v prostoru pohybuje,“ píše autorka hned v úvodu (s. 9). Cestovatelé druhé poloviny 18. a první poloviny 19. století však pracovali již s etablovanou, nebo přinejmenším etablující se institucí hranice. Na svých cestách tak přijížděli k hranici již s vědomím, že existuje, a také na místě samém byli konfrontováni s jejími markantními znaky.

To vše vedlo ke „zudálostnění“ přechodu hranice v cestopisech konce 18. a počátku 19. století. Hranici neinscenovali autoři jako vágní, imaginární kategorii, nýbrž jako zcela konkrétní v prostoru osazený bod, na němž se odehrává „přechodový rituál“. Tento rituál v podobě kontroly dokladů a zavazadel byl, jak cestopisci zmiňovali, často velmi nepříjemný a zanechával v cestovatelích jasnou mentální stopu. Komplikace s celními předpisy, prohlídkou soukromých zavazadel, kterou cestovatelé považovali, jak píše Power, za „neadekvátní“, pečetení zavazadel, která pak nesměla být po dobu pohybu v rámci monarchie odpečetěna, zabavování předmětů, poplatky za proclení i pouhé čekání, to vše v nich

North přitom na citovaném místě hovoří o 5 000 svazcích, což je sice také více než 4 000, při toleranci tisíce kusů, která představuje celou pětinu nebo dokonce čtvrtinu, však údaj ztrácí mnoho ze své výpovědní hodnoty. Především zde ale North hovoří obecně o „geografické literatuře“. Zda cestopisy do této geografické literatury zařazuje a jaký je v tom případě jejich podíl, však na citovaných místech není uvedeno.

vyvolávalo silný „administrativní“ prožitek hranice a pro další cestu do vnitrozemí země zakládalo algoritmy imaginování jinakosti. Vizuálně bylo vědomí transgrese posíleno i markantními hraničními symboly. V česko-německém případě to byly sloupy s rakouskou orlicí a závorou, která se otevírala pouze v pracovní dny a v pracovní době celníků. Cestopisci pak na české straně hranice formulovali kulturní rozdíly na základě svých dojmů, bez jakékoli výraznější sociální interakce s místním obyvatelstvem, bez znalosti jazyka a poměrů a často bez jakéhokoli zájmu se s prostředím se blíže seznámit. Imaginativní ráz charakteristik, jež podávali ve svých cestopisech, je za těchto okolností více než zřejmý. V irsko-anglickém případě bylo zřetelnou hranicí moře, její receptce byla ale silně závislá na obecnější konfiguraci dobového, zejména politického diskurzu. Moře zde nebylo vnímáno automaticky jako faktor, který rozděluje, nýbrž jako faktor, který naopak umožňuje spojení mezi Británií a Irskem, a způsob vnímání hranice nápadně korespondoval s myšlenkou politické jednoty.

V souladu s osvícenským nárokem na ekonomicky eficientní kultivaci a využívání přírodních zdrojů tematizovali jak němečtí autoři cestující po Čechách, tak britští autoři cestující po Irsku na prvním místě hospodářskou zaostalost hostitelských zemí. Nejvlastnější příčinu této zaostalosti viděli v konfesijní příslušnosti Čech, resp. Irska. Ve své většině protestantští autoři vykládali, jak autorka dokládá na řadě příkladů, stav české (a irské) ekonomiky jako přímý důsledek katolicismu a ve své podstatě pasivní katolické mentality, a je zřejmé, že konfese byla jedním z centrálních nástrojů, na jejichž základě cestovatelé vymezovali svou identitu. Zcela bez reflexe přitom nechávali jak reformační minulost Čech, která nehrála v současných ekonomických poměrech žádnou roli, tak další ekonomiku ovlivňující faktory. S katolicismem konotovanou zaostalost si promítali i do fyziologie a chování zejména venkovských obyvatel, kteří byli jak v německých, tak v britských cestopisech popisováni jako neteční a omezení s negativními sociálními návyky (zejména sklonem k nadměrnému požívání alkoholu).

Stranou autorka nenechává ani takové ukazatele, jako byly profese cestovatelů nebo jejich gender (konstatuje například, že mezi britskými autory cestopisů se ve sledovaném období vyskytovalo více žen než mezi autory německými), sleduje proměny zdánlivě jen estetického, ve své podstatě však široce sociokulturního přístupu ke krajině (například postupný přesun od osvícenského zájmu o úrodné oblasti ve vnitrozemí k romantickému zájmu o horské scenerie), a nabízí tak komplexní a přitom sevřenou interpretaci cestopisného psaní v epoše nastupujícího turismu ve vztahu k vybraným otázkám imaginace prostoru, sebeidentifikace a inscenace jinakosti.

Velmi obratně a na řadě míst s velkou dávkou vtipu jsou v knize přeloženy všechny anglické a německé citáty. Úlohu si autorka nezjednodušila ani tím, že

by básnické texty překládala prózou, což je rovněž třeba ocenit jako doklad velmi precizní a důkladné práce. K tomu přistupuje i pozorný výběr obrazových materiálů a výsledkem je nejen obsahově zajímavá, ale také formálně precizní práce, která nezapře široký rozhled a interpretační kompetence autorky, jejímž bonusem je navíc vtip a nadhled.

Lenka Řezníková